

چشم‌اندازهای فقه معلولیت

گروه فقه و حقوق مجله توان نامه

معلول، ابرص.

- اعاقه، معوق، ذوی الحاجات الخاصة، ذوی العاهات، ذوی الاحتياجات الخاصة.

- اهل بؤسی، زَمَنی، تخلف/متخلف، مریض/مرض.

غیر از احکام مرتبط با افراد متصف به این واژه‌های وصفی که در ابواب فقه بحث و بررسی شده، احکام معلولین در دانش‌های طبقات الفقهاء، تاریخ فقه، فقه متقارن، مرجع‌نگاری فقه و دیگر علوم فقهی بررسی شده است.

در فرهنگ مسلمانان گاه به منظور احترام به نابینا، او را بصیر (بینا) یا ابوبصیر و ناشنوا را سمیع نامیده‌اند. البته گاه القاب دال بر معلولیت مثل اعمی، ضریر، اعرج و غیره در مورد بسیاری از اشخاص شهرت او شده است و به عنوان شهرت خودش و خانواده‌اش استفاده می‌شده است.

ابواب فقه و معلولیت

مسائل و مباحث معلولین در ابواب مختلف پراکنده است. تجمیع و تنظیم آنها لازم است.

۱- آقای عبدالعال احکام ناشنویان را در همان ابواب بررسی و آراء فقهاء را در هر مورد آورده و به ارزیابی آنها پرداخته است.^۱

مسائل معلولین از طهارت تا حدود و دیات، یعنی از اول تا آخر دانش فقه پراکنده است. نمونه‌هایی از موضوعات برخی از ابواب را معرفی می‌کنم:

۱- در تمامی مسائلی که رؤیت شرط است مثل رؤیت هلال، مشروعیت اجتهاد و فتاوی نابینایان در فقه بررسی شده است.

۲- امامت نماز نابینا و حکم اذان نابینا

۳- حکم حضور اعمی در نماز جمعه و وجوب آن.

۴- آقای شماع احکام نابینایان را در ابواب ودیعه، خمس، زکات، حج، طهارت، صلوة، مساقات، ضمان، قصاص، حدود، دیات، جهاد، صید و ذباحت، شهادت، نکاح و غیره توضیح داده است.^۲

معرفی چند اثر

کتاب‌ها یا مقالاتی که در کشورهای سنی نشین درباره فقه معلولین منتشر شده، تقریباً همه آنها در اصل پایان‌نامه بوده‌اند. یعنی دانشگاه‌های مکه، مدینه، قاهره، ریاض و بسیاری از مناطق دیگر، اهتمام وافر به موضوعات معلولین پیدا کرده و از تحقیقات در این مقولات حمایت می‌کنند. متأسفانه این وضعیت در دانشگاه‌های تهران، قم یا امثال، دانشگاه امام صادق (ع) و غیره به چشم نمی‌خورد.

دفتر فرهنگ معلولین تا کنون چندین جلسه با مدیران و استادان

۱. احکام اشارة الاخرس، ادهم صابر عبدالعال.

۲. احکام الاعمی فی الفقه الاسلامی، محمد عمر صغیر شماع.

یکی از وظایف دفتر فرهنگ معلولین، مشاوره دادن به آحاد توان‌خواهان است. تاکنون نامه‌ها و تلفن‌های متعدد درباره معلولیت و معلولین در فقه اسلامی دریافت شده است و این طرح‌نامه به منظور توضیح جایگاه معلولیت در فقه اسلامی و تبیین ابعاد این موضوع تدوین شد.

تعریف

فقه معلولین یا فقه معلولیت که در فرهنگ عربی «فقه الاعاقه» نامیده می‌شود ریشه در زمان رسالت و حضور رسول اکرم (ص) دارد. در آن دوره، جنگ‌های متعدد اتفاق افتاد و نیز در حوادث مختلف، عده‌ای نابینا، فلج، بی‌دست و پا شده بودند.

آنان از رسول خدا (ص) درباره وظایفشان در نماز، روزه و دیگر تکالیف می‌پرسیدند. و حضرت وظیفه آنان را توضیح می‌فرمود. این وضعیت در زمان ائمه معصوم (ع) هم تداوم داشت. در دوره غیبت، فقها بر اساس همین روایات، به استنباط احکام و بیان فتاوا پرداختند، و در آثار و کتاب‌های خود به تألیف مسائل و فتاوا اهتمام ورزیدند.

در دوره جدید مسائل مستحدث دیگری پیدا شد؛ مثل اختراع خط بریل، کتاب گویا و ده‌ها مسئله فقهی جدید و مراجع تقلید، نظرات فقهی خود را بیان فرمودند. اما متأسفانه فتاوی ویژه معلولین تا کنون گردآوری نشده، نیز مباحث استدلالی که در لابلای کتب فقهی پراکنده است در یکجا یا ذیل یک موضوع تجمیع نشده است.

فقها و پژوهشگران حوزه فقه در جهان اهل سنت، تا کنون حدود پانصد عنوان کتاب درباره مسائل فقهی معلولین تألیف و منتشر کرده‌اند. نیز در دانشگاه الازهر یا حوزه‌های علمیه و دیگر مدارس اهل سنت موضوع فقه الاعاقه به عنوان یک موضوع درسی مورد توجه است. اما متأسفانه در جهان تشیع با اینکه زمینه‌های بیشتری مهیا بوده، اما کتاب مستقل در باره این موضوع یا تدریس در این باره مشاهده نشده است. امید است حوزه علمیه قم و مدیریت محترم آن و دفاتر مراجع معظم تقلید این مبحث را یک ضرورت جدی تلقی نموده و از تجزیه و تحلیل فقهی موضوعات مرتبط به فقه معلولین پشتیبانی فرمایند.

قلمرو

واژگان متعددی در قرآن و سنت و نیز منابع فقهی هست که هر یک گویای بُعدی از فقه معلولیت است، و در اینجا به اهم آنها اشاره می‌شود:

- اصم، ابکم، اخرس، ناطق.

- اعمی، ضریر، اعور، بصیر، اعول، مکفوف، اعمش، احوص.

- اعرج، فلج، عاجز، اکوع، اشل، مشلول، احذب، افرق، ضعیف،

ماجستير، جامعة الامام محمد بن مسعود الاسلامية، ۱۴۰۶ق.
 -*الاعاقة السمعية واحكامها الفقهية*، حمود بن فهد بن حمود العصيمي،
 ماجستير، جامعة الامام محمد بن مسعود الاسلامية، ۱۴۲۶ق.
 -*الاشارة في الفقه الاسلامي*، بدرية بنت عبدالله بن عبدالعزيز العقيل،
 ماجستير، جامعة الامام محمد بن مسعود الاسلامية، ۱۴۲۴ق.
 -*احكام اشارة الاخرس في الاحوال الشخصية والحدود والمعاملات*،
 ادهم صابر عبدالعال، ماجستير، غزه، الجامعة الاسلامية، ۱۴۳۰ق.
 -*اشارة الاخرس كعبارة الناطق*، صالح بن سليمان بن محمد
 اليوسف، جامعة القصيم، ۱۴۲۶ق.

اینها نمونه‌هایی از تحقیقات منتشر شده در سال‌های اخیر است. اگر تحقیقات در زمینه فقه استدلالی گسترش یابد، استفتائات معلولیتی هم بهتر و زودتر پاسخ دریافت می‌کند. هر ماه ده‌ها پرسش شرعی به دفتر مجله یا دفتر فرهنگ معلولین واصل می‌شود. این پرسش‌ها به دفتر حضرت آیت الله العظمی سیستانی دام‌ظله ارسال و پس از دریافت پاسخ‌ها، عیناً از طریق پست، یا سایت، یا مجله توان‌نامه در اختیار درخواست‌کنندگان قرار می‌گیرد.

بایسته‌ها و پیشنهادها

بر اساس گزارش سازمان ملل متحد، یک میلیارد معلول در جهان زندگی می‌کنند و آمار معلولین در کشورهای مثل ایران، عراق، افغانستان بیشتر است زیرا چندین سال متحمل جنگ و دیگر حوادث بوده‌اند. اما تا کنون نظام حقوقی و معنوی ایده‌آل در جهان برای معلولین عرضه نشده است. حتی معلولین مسلمان فاقد نظام پاسخگو به همه مشکلات آنها می‌باشند. چنین می‌نماید که حوزه‌های علمیه و روحانیت شیعه ضرورتاً باید به چند طرح بپردازد:

- ۱- تدریس موضوع معلولیت در چند درس خارج، از استادان درس خارج استدعا می‌شود چند مدرس، درس‌ها را در قم و حوزه‌های علمیه مثل اصفهان و مشهد آغاز کنند.
 - ۲- پژوهشگاه‌های فعال در قم هم، از تحقیقات در زمینه فقه معلولیت حمایت نماید و تحقیقاتی آغاز و پس از تألیف، کتاب‌هایی منتشر شود.
 - ۳- از نشریات علمی حقوقی و فقهی خواسته شود از مقالات فقه معلولیت حمایت شود.
 - ۴- همایش‌ها و جلسات هم‌اندیشی در مراکز مثل دانشگاه مفید توسط گروه‌های فقه و حقوق برپا شود. و از این طریق به تبیین و ترویج مباحث و موضوعات فقه الاعاقه اقدام شود.
- اینها ضروری‌ترین کارهایی است که ظرف یکی دو سال می‌توان اجرا کرد. سپس بعد از آماده شدن مواد اولیه، می‌توان نظام حقوقی و معنوی برای معلولین جهان پی‌ریزی کرد و در اختیار آنان قرار داد.

گروه‌های فقه و حقوق از چند دانشگاه داشته و نتیجه این شد که دفتر از پایان‌نامه‌های معلولیتی حمایت مالی کند تا دانشجو و استاد به این مسائل رغبت و تمایل بیشتری پیدا کنند اما به رغم تلاش‌ها این فعالیت‌ها فعلاً ثمری نداشته است.

اما برخی آثار که تاکنون منتشر شده عبارت‌اند از:

- *احکام اعمی در فقه اسلامی*، محمد کرمی، استاد راهنما محمد عادل ضیایی، استاد مشاور جلیل امیدی، کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.

این پایان‌نامه به بررسی احکام شخص نابینا (اعمی) پرداخته و درصدد پاسخ به این سؤال است که آیا احکام او در مسائل مختلف با شخص بصیر متفاوت است یا خیر؟ و اگر متفاوت است تا چه حدودی و مبتنی بر چه ضابطه و قاعده‌ای است؟ در این نوشتار به شیوه استقرایی مسائلی که در آنها حکم اعمی با بصیر متفاوت می‌باشد بررسی و پس از ذکر اقوال فقهای مذاهب، حکم هر مسأله بیان شده است. این مسائل شامل کلیه ابواب فقهی (عبادات، معاملات، عقود و تصرفات، ولایات و غیره) می‌شود.

- *احکام الاعمی فی الفقه الاسلامی*، محمد عمر صغیر شما، استاد راهنما السید عبدالحمید عبدالرحمن الفقی، جامعة ام القرى در مکه، ۱۴۱۴ق/۱۹۹۴م.

این پایان‌نامه شامل ده فصل با این عناوین است: تعریف اعمی و فرق بین اعمی و اعور و بصیر؛ اشاره اعمی و حجیت و اعتبار آن؛ احکام اعمی در عبادات؛ احکام اعمی در طهارت؛ احکام اعمی در معاملات؛ احکام اعمی در مسائل خانواده؛ احکام قصاص و جنایات اعمی؛ احکام اعمی در صید و ذبح؛ حکم جهاد اعمی؛ احکام اعمی در قضاء و دعاوی؛ حکم روایت اعمی.

- *حقوق ذوی الاحتياجات الخاصة فی الشریعة الاسلامیة*؛ محمد بن محمود حوّا، مکه مکرمه، دار الامة، ۱۴۳۱ق/۲۰۱۰م.

شامل این مباحث است: تعریف ذوی الاحتياجات الخاصة، العوق حسی و سمعی و بصری و حرکتی و عقلی، اهلیة ذوی الاحتياجات، حقوقهم فی الاسلام.

- *الاشارة و ما يتعلق بها من احکام الفقه الاسلامی*، عبدالله بن محمد الطریقی، بیروت، ۱۴۱۳ق.

- *احکام ذوی العاهات فی فقه الاسلامی*، اشرف حسین عیسوی، ماجستير، جامعة الفيوم، ۲۰۰۳م.

- *احکام الصم والبکم فی الشریعة الاسلامیة*، حسن علی، ماجستير، ۲۰۰۹م.

- *احکام الاخرس فی الفقه الاسلامی*، لیلی عبدالله محمد عبدالله قاهره، مطبعة الزهراء، ۱۹۹۷م، ۴۴۷ص.

- *حکم الاشارة فی الفقه الاسلامی*، مصطفى محمد صالح الروسی، ماجستير، جامعه الصناعه، ۲۰۰۹م.

- *احکام الاصم فی الشریعة*، عبدالرحمن عبدالعزيز اللاحم، بیروت، دارالقاسم.

- *احکام الاخرس فی الفقه الاسلامی*، صلح بن علی العقل،